

ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ■■■ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

ਮਹਾਸ਼ਵੇਤਾ ਦੇਵੀ

ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਫਿਕਰਮੰਦੀ ਦਾ ਮਸਲਾ

ਸਮਾਜਿਕ ਫਿਕਰਮੰਦੀ ਇਕ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਵੱਡੀ ਮਿਸਾਲ ਮਹਾਸ਼ਵੇਤਾ ਦੇਵੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹੈ। ਮਹਾਸ਼ਵੇਤਾ ਦੇਵੀ ਨੇ ਆਦੀਵਾਸੀ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕੈਡਮੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਗਿਆਨਪੀਠ ਦਾ ਇਨਾਮ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੈਗਸੈਸੇ ਇਨਾਮ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਅਖੀਰਲੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਸਨਮਾਨ ਪੱਤਰ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

ਇਹ ਸਨਮਾਨ ਮਹਾਸ਼ਵੇਤਾ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਲਾ ਰਾਹੀਂ ਆਦੀਵਾਸੀ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਕ ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ ਥਾਂ ਦਿਵਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮਹਾਸ਼ਵੇਤਾ ਦੇਵੀ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਫਿਕਰਮੰਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਦੀਵਾਸੀ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਟੱਪਰੀਵਾਸਾਂ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ; ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਕੋਈ ਟੁਕੜਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਹਿ ਸਕਣ। ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਜਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਰਜ਼ੀ ਡੇਰਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਚੋਰੀ ਹੋ ਜਾਏ, ਕੋਈ ਡਕੈਤੀ ਹੋ ਜਾਏ ਜਾਂ ਕੋਈ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਧਾੜ ਘੇਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮੁਰਦਾਂ ਉੱਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਤਸੱਦਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਖਿਲਵਾੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਸ਼ਵੇਤਾ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਰਦ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ

ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਲੜਣ, ਲਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਫਿਕਰਮੰਦੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਟੱਪਰੀਵਾਸ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ 5 ਕਰੋੜ ਹੈ। ਯਾਨੀ ਹਰ 20 ਭਾਰਤੀਆਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਟੱਪਰੀਵਾਸ ਕਬੀਲੇ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਘਰ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਰਾਸ਼ਨ ਕਾਰਡ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੋਟ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਹੈ। ਮਹਾਸ਼ਵੇਤਾ ਦੇਵੀ ਸਵਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੌਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲਵੇਗਾ? ਉਹਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਪਹੁੰਚ ਰੁਮਾਂਚਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੇਤਨ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਛੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੋਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਸ਼ਵੇਤਾ ਦੇਵੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਹੈ 1084ਵੇਂ ਦੀ ਮਾਂ, ਜਿਸਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਫਰਵਰੀ 1980 ਵਿਚ ਛਪੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਜਨਵਰੀ 1997 ਵਿਚ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਇਕ ਮਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪੁਲਿਸ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਮਾਨਵੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਇਕ ਬੜਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਲਾਸਕੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਰਜੀਤ ਬਰਾੜ ਵੱਲੋਂ ਅਨੁਵਾਦਤ ਮਹਾਸ਼ਵੇਤਾ ਦੇਵੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਤੇ ਬੀਜ ਵਰਗੀਆਂ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਆਦੀਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਹਿਤ ਜਦੋਂ ਪੀੜਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਸ਼ਵੇਤਾ ਦੇਵੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਇਹਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰਦਾ ਹੈ।